

Een dialoog over een veerkrachtige samenleving

Sociaal werk en/in de strijd voor sociaal-ecologische rechtvaardigheid

Een veerkrachtige samenleving is een verdienstelijke poging om sociaal werk en duurzame ontwikkeling te verbinden. Het is het resultaat van een zoektocht waarin denkers en doeners uit de meest verschillende gebieden van het sociaal werk een antwoord formuleren op de vraag hoe dit sociaal werk zich kan oriënteren op duurzame ontwikkeling.

Die verbinding tussen sociaal werk en duurzame ontwikkeling is immers minder evident dan het misschien wel lijkt. 'Het' sociaal werk is een huis met vele kamers. Het omvat uiteenlopende visies en werkvormen, wordt gekenmerkt door een al bij al wollig jargon en lijkt voor zeer diverse politieke en ideologische projecten inzetbaar. Ook over 'duurzame ontwikkeling' zijn er verschillende en tegenstrijdige benaderingen: over het concept zelf, over doelen en strategieën. De hele discussie over transitie en transitie management is daar maar één voorbeeld van.

De vraag is dus niet zozeer hoe sociaal werk met duurzame ontwikkeling kan verbonden worden, maar eerder welk soort sociaal werk een wezenlijke bijdrage tot welke duurzame ontwikkeling kan leveren.

Focus op sociaal-ecologische rechtvaardigheid

Daarom kies ik uit de vele bijdragen en invalshoeken van het boek als centrale focus de 'sociaal-ecologische rechtvaardigheid'. De strijd voor sociaal-ecologische rechtvaardigheid kan het sociaal werk een politieke oriëntatie geven. In het eerste hoofdstuk van het boek wordt die uitdaging helder geschetst (J. Peeters, pp. 22-33). De scherpe sociale en ecologische ongelijkheid tussen en binnen landen vormt de kern van de sociaal-ecologische crisis. Dat betekent drie duidelijke uitgangspunten:

1. Het vraagstuk van de ecologische grenzen radicaliseert het oudere herverdelingsprobleem.
2. Deze crisis is 'een crisis van het mondiale systeem, en we geraken daar niet uit zonder aan de uitgangspunten van dat systeem te raken.' (p. 23-24).
3. Het belang van structureel en politiek werk wordt benadrukt vanuit duurzame ontwikkeling als politiek concept: ecologische rechtvaardigheid is verbonden met concrete *sociale strijd*.

Die strijd voor sociaalecologische rechtvaardigheid vindt plaats binnen een maatschappelijke context van neoliberalisering.

De context: neoliberalisering leidt tot sociale dualisering

Neoliberalisme als ideologisch project bestaat uit de utopie dat vrije markten zonder staatsinterventie automatisch zullen zorgen voor economische efficiëntie en sociale welvaart. Volgens de Nederlandse filosoof Hans Achterhuis zouden we het een nieuwe utopie kunnen noemen met een nieuw maakbaarheidsideaal. De socialistische utopie vertrok van de maakbaarheid van de samenleving door de socialistische staat. De neoliberale utopie beschouwt de markt als enige instrument voor die maakbare samenleving.

De neoliberale ideologie staat haaks op het feitelijke actueel bestaande neoliberalisme dat staatsinterventie versterkt om marktregels dwingend op te leggen en dat gekenmerkt wordt door marktfalen, sociale polarisatie en ongelijke ontwikkeling. Die contradicties tussen de ideologie van het neoliberalisme en de diverse en tegenstrijdige realiteiten maken een zuivere definitie van neoliberalisme vrijwel onmogelijk. Brenner, Peck en Theodore hanteren daarom het begrip *variegated neoliberalization*. Dat concept beklemtoont *'the constitutively incomplete, experimental and ultimately polymorphic character of neoliberalization processes, as well as their endemically path-dependent character during each successive wave of regulatory restructuring'* (p. 38).

De neoliberale utopie van marktgeleide vooruitgang brengt dus niet zozeer dé neoliberale politieke economie voort, maar wel een veelheid van processen van neoliberalisering. Processen van neoliberalisering krijgen een verschillend gezicht in verschillende landen, in strijd met bestaande sociale systemen en regulatiekaders en doorheen de strijd met maatschappelijke krachten. Vandaag zien we pogingen om de competitiviteit van de markteconomie te versterken door een afbraak van sociale rechten in de welvaartsstaten. De staat krijgt een janusgezicht: deregulering naar boven en regulering naar beneden. Terwijl de financieel-economische elites vooral niet mogen worden geplaagd met te veel staatsbemoedienis, gaat de staat sociaal zwakkere groepen extra controleren. Het perspectief van de neoliberale strafstaat dat Loïc Wacquant schetst in zijn boek *Straf de armen* moet voor kritische sociaal werkers een alarmbel doen rinkelen.

Het effect van de neoliberale globalisering van de voorbije decennia was een versterking van de economische competitie zonder al te veel bekommernis om sociale en milieuregels. Productiviteit en competitiviteit werden weliswaar opgedreven, maar dit ging ten koste van oude evenwichten en sociale contracten in samenlevingen. Vooral de toenemende sociale polarisatie en ongelijkheid zorgde voor twijfel over de zegens van de globalisering.

De verhouding tussen kapitaal en arbeid is fundamenteel gewijzigd. De economische integratie van landen als China heeft gezorgd voor een overvloedig reservoir van goedkope werkkrachten. We zien een grondige wijziging in de beloning van de factoren kapitaal en arbeid. In België daalde het loonaandeel in het Nationaal Inkomen tussen 1981 (58,5 %) en 2007 (51,5 %) met 6 %. Het Internationaal Monetair Fonds deed een onderzoek over de daling van het loonaandeel in de OESO-landen tussen 1960 en 2000. De twee belangrijkste conclusies waren: (1) er is een duidelijk verband tussen de daling van het arbeidsaandeel en een stijgend aandeel van de handel en buitenlandse investeringen; (2) die gevolgen zijn minder zwaar in landen met een degelijke arbeidsbescherming. Die grondige verschuiving ten nadele van arbeid staat in schril contrast met het optimistisch discours over 'globalisering ten voordele van iedereen' dat de neoliberale herauten van de vrije markt hadden verspreid. De gevolgen van de

verzwakte onderhandelingspositie van werknemers zijn hogere werkloosheid, of het aanvaarden van loondalingen om jobs te behouden. Voor de meeste modale middenklassers valt dit niet meteen op, door het effect van tweeverdienende gezinnen. Maar alleenstaande werknemers met een gezin merken dit zeer goed.

Verder wees onder meer het onderzoek van Ive Marx (Centrum Sociaal Beleid UA) op de uitstoting van laaggeschoolden in West-Europese arbeidsmarkten. Voor mannen met enkel een diploma lager onderwijs daalde de tewerkstellingsgraad van 70 % in 1976 naar 33 % in 1997. Bijna de helft van die werklozen zou arm zijn zonder uitkering. Ook Marx ziet als hoofdoorzaak de herstructurering door globalisering. De massaontslagen werden opgevangen met uitkeringen. De loonerosie bleef nog beperkt in ons land – in tegenstelling tot Angelsaksische landen – door onze sterke CAO's, hoge minimumlonen en hoge syndicaliseringsgraad. In de VS zijn de reële lonen voor mensen met enkel lager secundair onderwijs nu 30 % lager dan in de jaren 1970.

Intussen steeg het inkomen uit kapitaal in ons land de voorbije decennia door stijgende huurprijzen, rente, dividenden en – tot voor de financiële crisis van 2008 – vennootschapswinsten en hoge beurswinsten. Het moet ons dan ook niet verwonderen dat de beurzen en de transnationale ondernemingen de stuwende krachten zijn achter de globalisering... De aandelen stegen 300 % in 15 jaar. Het vermogen is bovendien sterk ongelijk verdeeld. De 10 % rijkste gezinnen bezitten 41,5 % van het onroerend vermogen en 53 % van het roerend vermogen. Als we het totaalplaatje maken en de inkomens uit vermogen en arbeid samenvoegen, zien we een duidelijke verschuiving in België. De 10 % armsten zagen het aandeel in het totale inkomen zakken van 1,5 (1990) naar 1.1 % (2003), terwijl de 10 % rijksten hun inkomen verder zagen groeien van 27,3 naar 30,5 %. Uiteraard is dit een onderschatting, want de gegevens over het inkomen uit vermogen zijn in België zeer onvolledig...

Het effect van die ongelijkheid is het duidelijkst merkbaar in de dualisering op de woningmarkt. Kristof Heylen van het HIVA maakte berekeningen over de evolutie van het huishoudinkomen, de woonkost en het resterende inkomen voor afbetalende eigenaars en huurders in het Vlaams Gewest. De groep huurders is steeds kleiner geworden en heeft een lager inkomen, terwijl de huurwoningen schaarser en dus duurder worden. Maar ook bij de afbetalende eigenaars zitten er grote verschillen achter de gemiddelden. Het resterende inkomen bij de 20 % afbetalende eigenaars met de laagste inkomens ligt nu lager dan in 1985, terwijl de 30 % hoogste inkomens hun resterend inkomen fors zagen stijgen.

Deze schets over 'tweewonenland' is de meest krachtige eye-opener voor het verband tussen neoliberalisering en sociaal-ecologische dualisering. Neoliberalisering had duidelijk merkbare effecten op de woningmarkt. Niet alleen de woonkosten, maar ook de woonkwaliteit en de ecologische kwaliteit van de woningen van de rijksten en de armsten in onze samenleving groeiden verder uiteen. De vraag welk concept van duurzame ontwikkeling met welk concept van sociaal werk kan verbonden worden, zal dus enkel kunnen beantwoord worden in het kader van een ruimer politiek verzet tegen de neoliberale agressie.

Niet elke verbinding is wenselijk

Dit vergt een politieke verbinding. Twee andere verbindingen tussen sociaal werk en duurzame ontwikkeling liggen nogal voor de hand maar zijn onwenselijk. In twee bijdragen van het boek vinden we hiervoor overtuigende argumentatie.

1 De liberale verbinding

De liberale verbinding sluit aan bij de dominante mythe van de 'individuele zelfontplooiing' binnen de vrije markt en liberale democratie. Benaderingen in het sociaal werk die inzetten op de individuele ontwikkeling van competenties, het ondersteunen van het emanciperende individu en het aanzwengelen van de individuele verantwoordelijkheid sluiten aan bij een benadering van duurzame ontwikkeling als individuele gedragsverandering. De belangrijkste kritiek op deze verbinding is:

- Het dominante, individualistische (markt)discours wordt bevestigd
- Overspannen verwachtingen over individuele gedragsverandering staan een structurele analyse en aanpak in de weg
- De veranderingskracht wordt gelegd bij de koopkrachtige 'consument' en niet bij de politieke 'burger'

Maar vooral: deze verbinding versterkt de **sociaal-ecologische dualisering**. Wat clichématig zien we aan de ene kant de ecologische lifestyle voor de zelfontplooiende middenklasse: de biogroenten die met de ToyotaPrius in de Delhaize afgehaald zijn, worden met een biowijntje verorberd aan het poolhouse bedekt met zonnepanelen om het buitenzwembad groen te verwarmen. Aan de andere kant worden sociaal zwakkere groepen aangespoord om spaarlampen te gebruiken in nauwelijks leefbare huurwoningen.

2 De communitaristische verbinding

Deze verbinding is een reactie tegen de liberale individualisering en schuift het belang van de gemeenschap voor een sterker 'sociaal weefsel' naar voor. Benaderingen in het sociaal werk die burgers willen heropvoeden tot gemeenschapsvorming, of die schermen met holisme en interdependentie in systemen sluiten aan met een benadering van duurzame ontwikkeling vanuit het organisch holisme binnen kleinschalige gemeenschappen. Kritieken op deze verbinding zijn:

- Het apolitiek harmoniedenken binnen de (lokale) gemeenschap houdt geen rekening met de realiteit van tegengestelde belangen en visies.
- Deze benadering is te eenzijdig gericht op de lokale schaal en heeft een defensieve tendens.

Maar ook hier valt te vrezen voor een **verscherping van de dualisering**. 'Sterke' gemeenschappen van ecologische 'voorhoedes' in allerlei transitiegemeenschappen geraken op eigen kracht wel goed vooruit. Sociaal zwakkere gemeenschappen hebben echter geen baat bij die 'zelfregeneratie'. Zij hebben meer nood aan grootschalige herverdeling. Hoewel de communitaristische verbinding op het eerste gezicht een

meer sociaal verhaal als alternatief voor de liberale verbinding lijkt, biedt het geen echt perspectief op sociaal-ecologische rechtvaardigheid.

Bovendien is ook de invalshoek van 'verbinding' gevaarlijk. Sociaal-ecologische rechtvaardigheid vraagt een strijdbare in plaats van een verbindende opstelling, confrontatie eerder dan consensus. Hier gaapt een echte valkuil voor sociaal werk. Verbinding heeft in de theorievorming en in de praktijk van veel sociaal werk immers een positieve klank. Sociaal werk draagt graag harmonie en verbinding uit en heeft het niet zo makkelijk met strijd en conflict. Bovendien is 'verbindend werken' ook professioneel een comfortabeler positie met sociaal werk(ers) 'tussen' de belangen en 'boven' het gewoel.

Sociaal werk als postpolitiek managen van de consensus?

Dit brengt ons bij een volgend punt: vanuit de strijd voor sociaal-ecologische rechtvaardigheid moeten we de oriëntatie op het managen van een consensus problematiseren. Die oriëntatie is sterk aanwezig in modellen van transitie management. Volgens Anneleen Kenis hebben die modellen duidelijk een 'postpolitieke' tendens: 'het ontlopen van het fundamentele democratische debat, en bijhorende conflict, over het maatschappelijke systeem waarin we vandaag leven, en over de ecologische destructie die dat voortbrengt. Evenmin is er ruimte voor debat en strijd tussen verschillende toekomstalternatieven en strategieën om ze te realiseren' (A. Kenis, p. 114).

Danny Wildemeersch wijst op de evolutie naar een **technisch-instrumentele rationaliteit** in het sociaal werk. Het sociaal werk heeft instrumenten en know-how beschikbaar om sociale problemen rationeel op te lossen. Volgens die professionaliteit definiëert het sociaal werk zich niet langer als kritische tegenspeler, wel als een meer neutrale zakelijk-technische organisatie. In de afgelopen decennia nam het sociaal werk afstand van maatschappijkritische analyses en praktijken. Door de evolutie naar een technisch-instrumentele rationaliteit kreeg het sociaal werk meer erkenning bij haar broodheren. Sociaal werk werd een serieuze partner voor lokale en nationale overheden, voor actoren in de meest diverse domeinen als onderwijs, arbeidsmarkt, stadsontwikkeling... Verlost van ideologische ballast, kon het sociaal werk concrete resultaten voorleggen. De doelen zijn SMART geformuleerd, de resultaatsindicatoren helder, de kosten-batenanalyse van de sociale interventies is positief, ...

Vanuit die technisch-instrumentele invulling van het sociaal werk gaat het vooral over kwesties van efficiëntie en effectiviteit, en veel minder over de finaliteit. Met finaliteit bedoelen we de politieke vraag: waartoe moeten al die sociale interventies dienen? Door het accent op doelmatigheid weten we steeds beter of de beleidsmatig gewenste doelen worden bereikt. Tegelijk dreigt de politieke vraag over de wenselijkheid van die doelen geruisloos naar de achtergrond te verschuiven.

Een verzakelijke visie impliceert dat we uitgaan van de mogelijkheid én de wenselijkheid van een rationele consensus in tegenstrijdige kwesties. Met die **oriëntatie op consensus** komen we bij een andere centrale factor in de depolitisering van het sociaal werk. Volgens politiek filosofe Chantal Mouffe verdoezelt die gerichtheid op consensus de conflicten en tegenstellingen die altijd opnieuw opduiken bij het organiseren van de menselijke samenleving. Het pluralistisch karakter van de sociale wereld houdt conflicten in waarvoor nooit enige rationele oplossing kan bestaan. Volgens haar is politiek altijd een zaak van strijd tussen tegenstanders met andere, tegengestelde

visies en belangen in de vormgeving van de samenleving. De essentie van een vitale democratie is dat er blijvende conflicten en tegenstellingen zijn, conflicten die nooit enkel en alleen op een rationele manier kunnen worden opgelost. De 'agonistische strijd' is voor Mouffe niet zomaar het bestaan van allerlei meningsverschillen over allerlei kwesties in de democratie. Het gaat wel degelijk om de vraag welke richting de samenleving uitgaat.

De technisch-instrumentele rationaliteit in het sociaal werk duwt vragen naar de politieke finaliteit naar de achtergrond. Dit spoort met een consensusbenadering die vertrekt van de idee dat de rationele gemeenschap op basis van argumenten in consensus de juiste beslissing neemt. Politieke tegenstellingen zijn achterhaald en worden overstegen. Politiek wordt herleid tot louter zakelijk 'beleid', en sociaal werk tot de technisch-instrumentele uitvoering van dat beleid.

De depolitiserende van sociaal werk in een context van neoliberalisering brengt het sociaal werk op een gevaarlijk spoor. In een toekomstverkenning stellen Hermans en Desair: 'De centrale stelling van Jordan (2006) is dat het sociaal werk heeft overleefd ondanks de globalisering en liberalisering in de samenleving. Het sociaal werk heeft wel een hoge prijs hiervoor moeten betalen. Die prijs is dat het sociaal werk, net zoals 100 jaar geleden terug dreigt ingezet te worden om de "gevaarlijke klassen" in de samenleving terug op te voeden en om onmaatschappelijkheid te bestrijden.'

Op dit punt is het makkelijk om kort door de bocht te gaan. Het is immers verleidelijk om vanuit een dergelijke analyse de individuele sociaal werker of sociaalwerkorganisatie als 'niet gepolitiseerd' aan de schandpaal te nagelen. Dit zou een enge en moralistische benadering van het probleem zijn. Dat het sociaal werk depolitiseert is immers niet zomaar 'de schuld' van het sociaal werk zelf, van de sociaal werkers of van de leidinggevenden in organisaties, maar kadert in een ruimere depolitisering in de meest diverse maatschappelijke sectoren. De herpolitisering van de samenleving is dan ook een collectieve opdracht, waar het sociaal werk evenwel een duidelijke rol in te spelen heeft.

Besluit: politiserend sociaal werk voor sociaal-ecologische rechtvaardigheid

Er is nood aan een radicaal-politieke benadering, zowel in het sociaal werk als in de strijd om sociaal-ecologische rechtvaardigheid. Die strijd is een concrete strijd over de verdeling van het milieugebruik, zowel van de lusten als de lasten, zowel lokaal als globaal. In Vlaanderen vinden we voorbeelden bij allerlei actiecomités tegen 'Vlaanderen transportland' en bij de acties tegen energie-armoede. Het boek vermeldt ook acties in het Zuiden zoals de Green Belt Movement in Kenia waarin het 'ecologisme van de armen' vorm krijgt.

Belangrijk voor dit politiserend werk zijn de uitgangspunten die Jef Peeters en Pascal Debruyne schetsen als belangrijkste kenmerken van de beweging voor ecologische rechtvaardigheid (J. Peeters & P. Debruyne, pp. 197-207)

- Benadrukken van gebruikswaarde van lokale ecosystemen
- Recht claimen op een gezonde en veilige leefomgeving
- Analyse van de ongelijke machtsverhoudingen achter ecologische problemen

- Probleemdefinitie vanuit ecologische economie en geografische ongelijkheid
- Basisbeweging opbouwen met wereldwijde allianties
- Het boek geeft enkele mooie voorbeelden van die beweging zoals
 - *Campagne Welzijnszorg 'Huishouden vraagt energie' (2005)*
 - *Vlaams Netwerk Armoede vraagt kwalitatieve, duurzame tewerkstelling en duurzame woningen in een leefbare stadsomgeving (pp. 179-181)*
 - *Catapa: solidariteit met lokale mijnbouwgemeenschappen in L-A (p. 308)*

Strijdbaar sociaal werk dat zich oriënteert op sociaal-ecologische rechtvaardigheid zal dan ook duidelijk positie innemen tegen neoliberaliserende tendens, grondrechten claimen zoals het recht op gezond leefmilieu, geen comfortabele tussenpositie innemen, maar duidelijk partij kiezen voor kwetsbare groepen op alle niveau's. Strijdbaar sociaal werk zal ook bewust netwerken vormen - van lokaal tot internationaal – zodat de concrete lokale strijd wordt 'opgeschaald'.

Bart Van Bouchaute

Bio

Lesgever politicologie, sociaal beleid en globalisering in de opleiding sociaal werk van de Arteveldehogeschool.